

DĖL VAKARINIŲ IR ŠIAURINIŲ ŽEMAIČIŲ RIBŲ

(Pagal istorinius duomenis)

MECISLOVAS JUCAS

Kai žemaičių teritorija aptariama pagal istorinius šaltinius, pirmiausia kyla klausimas, kur ėjo etninės ir kur valstybinės ribos. Krašto administracinis padalijimas, kurį nurodo istorikai, dažnai nesutampa su kalbininkų, archeologų, antropologų ir etnologų išvestomis etninėmis ribomis. Likę asmenvardžiai ar vietovardžiai neleidžia šių ribų tvirtai nustatyti, o rašto paminklų daugelis baltų giminių nepaliko.

Dėl baltų etninių ribų ginčijamasi jau seniai. Ateiviams — vokiečių riteriams — etninės ribos nerūpėjo, jie siekė įtvirtinti valstybės sienas pagal tai, kokią teritoriją buvo užgrobę arba dar ruošėsi užimti. Todėl dažnai vėlesniųjų tyrinėtojų nubrėžtos sienos nesutapdavo su etninėmis ribomis, o tik atitikdavo Kryžiuočių ordino ir vyskupų pretenzijas į pagonių kraštą.

Ne taip seniai žemaičių etninių ribų klausimas kėlė karštą politinę polemiką. Šiandien jis nustojo savo aktualumo, nors kartais dar ir tampa ideologinės kovos objektu¹. Vokietijos Federatyvinės Respublikos istorikai dar ir šiandien pritaria vokiečių P. Kargės, H. ir G. Mortensenių teorijai, pagal kurią prūsams priskiriamos ne tik vakarinės nadruvių ir skalvių žemės, bet ir platus žemaičių pajūrio ir Panemunės ruožas². Prie Ordino taip pat prijungiamos plačios tariamai skalvių ir kuršių gyventos sritys, į kurias jis pretendavo. Vienas iš aktyviausių šiuolaikinių Vokietijos Federatyvinės Respublikos istorikų Valteris Hubatšas teigia, kad 1422 m. Melno taika buvo atstatytos senosios žemaičių ribos (žemaičiai likę be Klaipėdos krašto)³. Jis taip pat yra pareiškęs, kad esą negalima tvirtinti, jog 1945 m. rytinio Baltijos jūros pakraščio tautos buvo išlaisvintos, nes prieš Antrąjį pasaulinį karą ten nebuvo pavergtų tautų ir nereikėjo „senųjų teisių atstatyti“. Rytų prūsai esą buvę baltų—germanų palikuonys ir nieko bendra neturėję su slavais⁴. Pagaliau autorius sako, kad, jei ir buvę Klaipėdos krašte kalbinių skirtumų, tai jie nieko nelėmė, nes kur kas svarbiau politinis žmonių nusistatymas, dėl kurio esą jokių abejonių negali kilti.

Bet vokiečių istorikai toli gražu ne visuomet laikėsi tokių pažiūrų. Kryžiuočių ordino istorijos tyrinėjimo pradininkas K. Hennenbergeris (Hennenberger), rašęs apie 1570—1590 metus, ir K. Hartknochas⁵ įsakmiai pabrėžė, kad ne tik dešinėje Nemuno pusėje, bet ir jo žemupyje, taip pat iki pat Labguvos, Vėluvos ir

Rastenburgo gyveno lietuviai. Jų kalba mažai kuo skyrėsi nuo žemaičių. XIX a. M. Tepenas (Toeppen) pripažino, kad Skalva ir Nadruva skiriasi nuo prūsų ir kad jų gyventojai artimesni lietuviams⁶.

A. Becenbergeris, remdamasis lietuviškais (su žodžiais „kimas“ ir „kalnas“) ir prūsiškais (su „kaimis“ ir „garbis“) vietovardžiais, išvedė kalbines ribas, kurios maždaug sutapo su Lietuvos didžiųjų kunigaikščių 1358 m. nužymėta siena⁷.

Tik po Pirmojo pasaulinio karo jau minėtieji vokiečių istorikai P. Kargė⁸ ir ypač H. ir G. Mortensenai sukūrė lietuvių migracijos į prūsus teoriją, pagal kurią lietuviai čia gyvenę ne nuo seno, o atsikėlę XVI a. iš anapus Nemuno į ištuštėjusias buvusias prūsų žemes. Mat prūsai per vidaus kovas patys save išnaikinę⁹. G. Mortensen teigė, kad ir visas Klaipėdos kraštas XIII a. viduryje, kai į jį atsikraustė vokiečiai, buvo tuščias, o vėliau šį kraštą kolonizavę ne tik vokiečiai, bet ir lietuviai. Kaip jau minėjome, G. ir H. Mortensenai, sekdami P. Dusburgu, Nadruvą ir Skalvą priskyrė prūsams, o skalvius nukėlė gerokai šiaupus Nemuno, į Jūros žemupį. Tuo tarpu kuršių gyvenamą teritoriją jie „išplėtė“ į Nemuno žemupį, į vadinamąją Lamatos žemę (Lamotina, Lamiškiai). Nemuno žemupyje Lamiškiai susisiekę su skalviais. Autoriai teigė, kad už skalvių, iki pat Kauno, buvusi Karšuva, etniškai skirtingas nuo žemaičių ir lietuvių kraštas. Taigi žemaičiams likęs tik siauras ruožas tarp Dubysos ir Nevėžio, į kurį iš šiaurės (iki Šiaulių) buvę dar įsiterpę žiemgaliai. Šios teorijos svarbiausias teiginys — tai, kad visas platus pajūrio, taip pat ir Nemuno žemupio (net iki Kauno) ruožas XIII a. viduryje buvo ištaisai apaugęs miškais (vok. *Wildnis* „dykra“) ir beveik negyvenamas. Miškuose buvo įsikūrę medžiotojai, prie jūros bei upių — žvejai ir bitininkai, ir jie dažniausiai atstovavo senajai kuršių kultūrai. Šie gyventojai beveik neturėję pilių-slėptuvių, todėl ir negalėję pasipriešinti riteriams. Iki 1400 m. vokiečiai šį kraštą užėmę ir iš karto pradėję kolonizuoti. Kolonizacija vyko pagal upes. Po Žalgirio mūšio ir Melno taikos (1422) Ordinui likęs tik Klaipėdos kraštas, o maždaug du trečdaliai šiaupus Nemuno esančių tuščių žemių, į kurias Ordinas pretendavo, ėmė kolonizuoti lietuviai¹⁰. Tačiau iki šiol niekas neįrodė, kad XV—XVI a. vyko masinė lietuvių migracija į vakarines žemes ir į Prūsiją. Protestantiška Prūsija nuo XVI a. pradžios vargu ar galėjo traukti žemaičius. Yra žinoma, kad XVI—XVII a. per šventes iš Prūsijos žmonės keliaudavo į Žemaitiją, į katalikų bažnyčias. Pagaliau ir baudžiava Prūsijoje buvo sunkesnė negu Žemaitijoje.

Lietuviškoji istoriografija apskritai atsirado vėliau. Ji rėmėsi lenkų, rusų ir vokiečių istoriografija. Mortensenių teorijos variantą skelbė A. Salys, teigęs, kad lietuvių ekspansija suteikė žemaičių vardą tiems, kurie nebuvo ne tik žemaičiai, bet net ir lietuviai¹¹. Jis tvirtino, kad Klaipėdos krašte gyveno kuršiai.

Z. Ivinskis taip pat rėmė Mortensenų teoriją apie lietuvių migraciją į prūsus, tik tos migracijos pradžia nukėlė į ankstesnius laikus¹².

V. Vileišis¹³ ir P. Pakarklis¹⁴ kritikavo vokiečių istorikų sukurtą lietuvių migracijos į prūsų žemes teoriją, tačiau jie pritarė mintims apie lietuvių ir prūsų tapatybę. Pastaruoju metu B. Dundulis nurodė tokias vakarines žemaičių sienas — Nemuno žemupys, Kuršių marios ir Baltijos jūra iki Livonijos¹⁵.

Tuo tarpu lenkų istorikai šiuo klausimu buvo atsargesni. Antai H. Lovmianskis pripažino, kad nadruviai ir skalviai buvo artimesni prūsams ir nuo seniausių laikų greičiau buvo prūsai negu lietuviai, bet dar gimininėje santvarkoje (XIII a.) dėl stiprios lietuvių įtakos etniškai pakito. Jis taip pat rašė, kad per karus išnyko nadruviai ir sūduviai (jotvingiai), o skalvių likučiai šliejosi prie kryžiuočių Ragainės ir Tilžės pilių. Žemėlapyje (žr. t. 2) Nemuno kairėje pusėje pažymėti skalviai, o į pietus nuo jų — nadruviai ir prūsai¹⁶. Klaipėdos kraštas šiaurės Nemuno (iki Mituvos žiočių) pavaizduotas kaip niekieno negyvenama žemė, tarpinė tarp prūsų ir žemaičių.

Žemaičiai — tai lietuvių tautos dalis, kuri skiriasi nuo aukštaičių tarme, gyventojų charakteriu, drabužiais, sodybų forma, socialiniais santykiais, administracine tvarka ir net istoriniu likimu. Žemaitija ilgą laiką Lietuvos valstybei nepriklausė, tik XV a. pradžioje ji buvo į ją įjungta, bet Žemaitijai buvo palikta tam tikra autonomija, nuo 1440 m. patvirtinta kunigaikščių privilegijomis. Nuo Liublino unijos ji buvo tituluojama Žemaitijos kunigaikštyste, o kraštas į rytus nuo Nevėžio vadintas Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste („Litwa za Newiażą“)¹⁷. Lietuva (Vilniaus, Trakų vaivadijos) ir Žemaitija sudarė visos Lietuvos valstybės branduolį, prie kurio buvo prijungtos kitos žemės.

Kada žemaičiai imti minėti kaip atskiras etnis ir politinis vienetas? XII a. Kijevo Pečerskajos lauros vienuolyno metraštis išvardija lietuvius, latgalius, žiemgalius ir kuršius, bet neskiria žemaičių ir aukštaičių, kaip ir Henrikas Latvis, kuris mini tik lietuvius. Pirmą kartą žemaičių vardas aptinkamas Volynės metraštyje, kai aprašoma žinoma 1219 m. sutartis. Ten Žemaitija paminėta kaip Lietuvos sritis, išvardyti ir jos kunigaikščiai. Eiluiotoji Livonijos kronika aprašė vokiečių riterių kovas su žemaičiais. Juos mini ir P. Dusburgas.

Aukštaičių vardas aptinkamas dar vėliau, tik P. Dusburgo kronikoje, rašytoje XIV a. pradžioje, bet apie XIII a. pabaigos įvykius. Aukštaičiai minimi tik vokiečių šaltiniuose, o rusų metraščiai juos vadina lietuviais („Litva“). Aukštaičių ir žemaičių vardai taip pat randami ir 1323 m. Gedimino sutartyje su Livonija. Vėlesniuose šaltiniuose paminėti žemaičiai ir aukštaičiai suprantami jau kaip viena tauta — „of dy littowen, dy Sameyten synt“ arba „die lettowen die sameitin sin genant“ (Eiluiotoji Livonijos kronika); „contra letwinos in Sameythen“ (Hermanas Vartbergė). 1337 m.

gruodžio 12 d. aktu imperatorius Liudvikas Bavarietis padovanojo Ordinui visą Lietuvą — „terram infidelium Litwinorum, crucis Christi inimicorum, videlicet Ouchsteten, Samayten, Karsoco (Karšuva? — *Auf.*), Ruzzen ceterasque partes“ — ir leido jam kraštą administruoti ir vykdyti jurisdikciją¹⁸. Aukštaičiai ir žemaičiai akte vadinami lietuviais. Patys žemaičiai tvirtino, kad jie yra ir visuomet buvo tie patys lietuviai, viena kalba kalbėję ir tokie patys žmonės¹⁹. „Žemaičiai Lietuvą vadina Aukštaitija“ („Samoyte vero Lythwaniem appellat Auxstote“), — tvirtino 1420 m. Vytautas²⁰. Jis rašė, kad kryžiuočiai yra svetimi, ateiviai iš Vokietijos²¹, o Žemaitija — jo tėvonija. Dėl šio tapatumo, kaip jis rašė, netituluojąs savęs netgi Žemaitijos kunigaikščiu. Tuo tarpu kryžiuočiai savo pretenzijas į Žemaitiją grindžią „autentiškais raštais, rašytais lotynų ir vokiečių kalba“ („litteris autenticis tam in latino, quam in vulgari teutonico“)²². Žemaitijos pavadinimas kilęs iš krašto geografinės padėties. Taigi žodis „Žemaitija“ reiškęs tik žemesnį kraštą.

Kalbininkas K. Būga aiškino, kad žemaičiai gavę vardą, gyvendami Nevėžio slėnyje. A. Salys pradinės žemaičių gyvenamosios vietos bandė ieškoti Nevėžio aukštupio lygumose, o A. Šapoka žemaičių vardą kildino iš hidrografinės padėties — Nemuno tėkmės žemupio. Kaip ten bebūtų, bet pabandykime aptarti istorinių laikų žemaičių gyvenamąsias ribas.

Svarbiausias šaltinis dėl žemaičių ir prūsų sienų yra P. Dusburgo kronika. Šis Kryžiuočių ordino ideologas pirmasis Nemuno žemupio sritį priskyrė prūsams, tačiau remdamasis ne etniniais žmonių santykiais, bet politiniu ir administraciniu Ordino valstybės padalijimu. Kai rašė P. Dusburgas (apie 1326 m.), Ordinas jau beveik 50 metų buvo įsitvirtinęs Nemuno žemupyje, jau buvo įkurta Ragainės komturija, kuri kariavo su žemaičiais. Taigi P. Dusburgas etniniu požiūriu abejotinas šaltinis.

P. Dusburgas teigė, kad 1283 m. kryžiuočiai pasiekė Nemuną ir pradėjo karą su lietuviais, gyvenusiais anapus Nemuno. Kitoje vietoje jis rašė, kad Skalva — tai kraštinė prūsų sritis, dar kitur — kad Skalva — tai maždaug Klaipėdos kraštas. Šiaurės Nemuno Skalvą nurodė ir kalbininkas A. Salys. Tuo tarpu 1412 m. spalio mėn. Torunės komtūras rašė, kad lietuviai ir žemaičiai užpuolė Splitės ir Ragainės pilis bei visą skalvių (Schalwische) kraštą²³.

Mindaugo dovanojimo (1253 ir 1259) aktuose, jeigu juos laikysime tikrais, Skalva ir Nadruva nurodytos kaip jam priklausomos žemės. 1358 m. Algirdas ir Kęstutis teigė, kad Lietuvai turi priklausyti sritis iki Alės ir Priegliaus upių²⁴. Vytautas stengėsi užimti žemes iki Karaliaučiaus, nes „tos žemės, — kaip 1412 m. rašė Kryžiuočių ordino magistras, — kadaise priklausė Lietuvai, ir jis siekė jas susigrąžinti“²⁵. 1413 m. Ordino magistras rašė, kad Vytautas tvirtinęs, jog jo tėvų žemė tęsiasi iki Osos upės („und ich wil is ansprechen bis an di Osse, wes is to min̄ vetirlich erbe ist“)²⁶.

Bet tai buvo politinės Lietuvos kunigaikščių pretenzijos. Apskri-
tai XIII—XV a. rašytiniai šaltiniai mini Žemaitiją kaip valstybinį
ir administracinį, bet ne etninį vienetą. To meto Žemaitija galėjo
apimti ir kitas etnines sritis. Lietuvos kunigaikščiai galėjo pre-
tenduoti ne tik į žemaičių, bet ir į vakarinių lietuvių žemes. Kry-
žiuočių ordinas, pradėjęs karą su lietuviais, siekė įsitvirtinti prie
Nemuno. 1336 m. per girią iki Nemuno buvo nutiestas kelias ir imtos
statyti pilys: prie Mituvos žiočių — Georgenburgas (Jurbarkas),
Dubysos ir Nemuno santakoje, ties Seredžiumi, — Marienburgas ir
prie Veliuonos, prie Gystaus upelio, — Bajerburgas. Svarbiausia
Ordino žemaičių puolimo vieta turėjo tapti Bajerburgas. Vėliau jis
privalėjo virsti apkrįstytosios Lietuvos centru — Lietuvos arki-
vyskupija, kuriai būtų pavaldžios vietinės Lietuvos vyskupijos.
Kraštas dar nebuvo padalytas į vyskupijas, jį dar reikėjo užka-
riauti.

1283 m. pradėtos kryžiuočių kovos su lietuviais vyko nuo Jur-
barko aukštyn į šiaurę, maždaug tose vietose, per kuriasėjo Melno
taika nustatyta siena. Tačiau negalima teigti, kad retos sodybos,
išsidėsčiusios į vakarus nuo šios linijos, buvo ne žemaičių. Žemai-
čių tankiau gyvenama linijaėjo maždaug nuo Ventės rago, Syšos
upe, pro Katyčius ir iki Jūros žemupio. Ordino puolimų laikais
žemaičiai pasitraukė nuo Nemuno į šiaurės rytus iki pat Tauragės
ir Mituvos žiočių, maždaug į Sudargo apylinkes, pro Trapėnus ir
Viešvilę, Nemunu aukštyn. Šiame rajone buvo žemaičių pilys. Ge-
dimino pilis (1317) galbūt stovėjo prie Graumenos, Svėkšnos apy-
linkėse, nes minima Pagraudos sritis. G. Mortensen griežtai neigia
šią prielaidą. Putvių? (Putenicka) pilis buvusi netoli Jūros upės,
Aukaimio — Skaudvilės apylinkėse, Bebirvatės — prie Bebirvos
upelio, „Scroneite“ — prie Saltuonos upelio, Eržvilko apylinkėse.
Pastarąsias dvi G. Mortensen laikė Karšuvos srities pilimis. Kaž-
kur ir prie Mituvos žiočių jau buvo žemaičių įtvirtinimų. Jų gyventa
ir už Mituvos, prie Nemuno, tik, matyt, ten nebuvo įtvirtinimų.

Po Žalgirio mūšio ir iškilo Lietuvai gražintos Žemaitijos sienų
klausimas. 1411 m. kovo 1 d. M. Kuchmeisteris teigė, kad Vytautas
ketino statyti pilis prie Dubysos, Veliuonoje ir abejojo dėl Jurbar-
ko. Vytautas esą pats klausinėjęs žemaičių, kur eina jų žemių riba
su Ordinu. Kai pasiteiravęs dėl girios prie Ragainės, šie tvirtinę,
kad jie dienomis medžiodavę kitoje Jūros upės pusėje iki Ašerū-
nės, o naktį grįždavę namo; už medžioklę nuo seno Ordinui mo-
kėjo duoklę. „Toliau mūsų pusėje, — aiškino M. Kuchmeisteris, —
nuo Jūros niekur joks žemaitis negyveno“, o pats kraštas „tarp Jū-
ros ir Kuršių įlankos vadinosi Lamiškiai (Lamyschki), bet ne Že-
maitija“²⁷. Kas buvo tie Lamiškiai, kokia jų etninė priklausomybė?

Nuo XIII a. vidurio vokiečių riteriai buvo okupavę visą Balti-
jos pajūrį, bet kas šiame pajūrio ruože gyveno — kuršiai ar že-
maičiai? Politinėje kovoje dėl Baltijos pajūrio Lietuvos valdovai

reikalavo istorinės žemaičių žemės iki Baltijos jūros su Klaipėda
ir Palanga. Ilgai trukusiame Lietuvos ginče su Kryžiuočių ordinu
dėl Žemaitijos sienų Vokietijos imperatoriaus arbitras B. Makra
1413 m. gegužės 3 d. paskelbė, kad Veliuonos ir Klaipėdos pilys
pastatytos žemaičių žemėje²⁸. 1420 m. vasario mėn. Ordinas skun-
dė popiežiui Vytautą, kad jis reikalauja Žemaitijos su Klaipėda
(„In quorum limitum spacio castrum Memel includitur et eo modo
discontinuatio terrarum Livoniae et Prussiae“)²⁹. Vadinasi, kaip
ir kitais atvejais, Ordinui visai nerūpėjo etninės ribos, jis siekė su-
jungti Prūsijos ir Livonijos teritorijas ir visai nepaisė etninės gy-
ventojų priklausomybės.

1420 m. Vytautas siūlė Ordinui nustatyti „senas ir tikras mūsų
sienas“, būtent Nemuno upe iki tos vietos, kur ji išsišakoja į tris
šakas („ubi dividitur in tres fluvios“) ir kur pasiekia trečiąją, kuri
vadinama Rusnė, ir iki Baltijos jūros („per decursam eiusdem flu-
vio Memel usque ad mare Salsum“)³⁰. 1422 m. gegužės 15 d. Vy-
tautas vėl siūlė tas pačias žemaičių sienas, tik pratęsdamas jas iki
Šventosios („Swantha Ay et in theutonico vocatur Heilige Ay et
per istum fluvium ascendendo sursum per antiquos et perpetuos
limites inter terras samagitarum et Livoniae“)³¹. 1426 m. buvo iš-
vesta siena Šventosios upe³². Pasak S. Zajončkovskio, kaip tik že-
maičius bei kuršius ir turėjusi skirti Šventosios upė, arba Duvzarės
srities pietinė siena.

1427 m. spalio 26 d. Vytautas pranešė magistrui, kad Jogaila
vyksta į Palangą pažiūrėti jūros, kurios jis dar nematęs. Jo marš-
rutas — Nemunu iki Jurbarko, o iš ten — per žemaičių žemę iki
Palangos („durch di Samagytten obir landt bis ken Polange“)³³.

1251 m. Mindaugas apsikrikštijo ir įkūrė vyskupo Kristijono
Žemaičių vyskupiją kaip tik tose žemėse, kurios pagal 1237 m.
dokumentą turėjo tekti Kuršo ir Ziemgalos vyskupijoms. Žemaičiai
šioms vyskupijoms nepriklausė, išskyrus siaurą pajūrio ruožą, pri-
skirtą Kuršo vyskupijai. Apsaugoti šį ruožą — Prūsijos ir Livonijos
susisiekimo kelius sausuma — ir buvo 1252 m. riterių pastatyta
Klaipėdos pilis. Vyskupija reiškė ir valstybinę valdžią, nes jos
teritorijoje vienas trečdalis žemių teko vyskupui, o du trečdaliai —
Ordinui.

1251 m. buvo nustatytos siauresnės Kuršo vyskupijos ribos.
1253 m. ją pasidalijo Ordinas ir vyskupas į dvi dalis ir kiekvieną
dalį skirstėsi dar atskirai. Tai daryta, matyt, todėl, kad nevienodai
tos žemės buvo apgyventos. Vyskupui priklausė pasirinkimo teisė.
Jis galėjo pasiimti tankiau gyvenamus rajonus. 1253 m. buvo su-
daryti du dalybų aktai, kuriuose paminėtos 9 sritys (o jose gausybė
vietovardžių): Vredecuronia, Winda, Bandowe, Bihavelanc, Dow-
zare, terra inter Scrunden et Semigalliam, Ceclis, Megowe ir
Pilsaten.

Iš minėtų sričių Pilsoto (Pilsatės; Pilsaten) apėmusi visą kraš-
tą tarp Nemuno, Minijos ir Baltijos jūros iki Kretingos ir Palangos

šiaurėje³⁴, Mėguvos (Megowe) — toliau į šiaurę nuo Kretingos ir Palangos iki Sventosios ir Įpilties upių. Dar toliau į šiaurę, iki pat Bartuvos upės, buvusi Duvzarės (Dowzare) sritis. Ceklis (Keklys; Ceclis) — tai kraštinė ir didžiausia Kuršo vyskupijos sritis, ji visa pažymėta Žemaitijoje. Ceklio srityje išvardytos 44 vietovės, iš jų tokios žinomos kaip Alsėdžiai, Biržinėnai (dvaras prie Virvytės), Imbarė, Gandinga, Gargždai, Griežė (Varduvos ir Ventos santakoje), Kartena, Mosėdis, Notėnai (10 km nuo Salantų), Medingėnai (prie Minijos), Nevarėnai (prie Telšių), Papilė? (Pileno), Rietavas, Žarėnai, Žasūgalas (prie Varnių), Skuodas, Viešvėnai ir kt. Taigi Ceklio sritį sudarė žemės prie Ventos aukštupio kairiųjų intakų, prie Minijos ir jos intakų bei Bartuvos aukštupys. Kuršius nuo žemaičių turėjusi skirti Biržinėnų, Žarėnų, Medingėnų ir Tverų linija. Kiekvienoje iš minėtų 9 sričių vieną trečdali žemių turėjo gauti vyskupas ir du trečdalius — Ordinas. Tačiau mums ne tiek rūpi, kaip šios sritys buvo padalytos tarp pretendentų, tuo labiau kad vietos gyventojų pasipriešinimas šias dalybas išardė, kiek svarbu nustatyti, ar Kuršo vyskupijos plotai turėjo etninį pagrindą. Šiuo klausimu jau daug rašyta.

Latvių kalbininkas, etnografas ir archeologas A. Bylenšteinas teigė, kad kuršiai gyvenę tik 15 km pajūrio ruožu. Jis taip pat nurodė, kad tarp šiaurinių ir pietinių Kuršo vyskupijos sričių turėjo būti etninių skirtumų. Remdamasis vietovardžiais, Bylenšteinas tvirtino, kad tik šiaurėje gyvenę kuršiai, o pietuose, jau nuo Duvzarės srities — žemaičiai, su kuršių priemaiša pajūryje. Ceklio sritį jis laikė neabejotinai žemaičių kraštu, į kurį pretendavo Ordinas ir dėl to įterpė į Kuršo vyskupiją³⁵.

K. Būga ir A. Salys Kuršo vyskupijos sienas sutapatino su kuršių sodybų ribomis, nes manė, kad Ordinas, kurdamas savo valstybės administraciją ir bažnytinės provincijas (1253 m. dalybų aktas), paisė etninių ribų. Dar galėtume nurodyti, kad ir Prūsijoje 1243 m. popiežiaus legatas nužymėjo 4 vyskupijų sienas visai ne pagal etnines ribas. Į pirmąją vyskupiją įėjo žemės tarp trijų upių — Vyslos, Drevencos (Drivančios) ir Osos, į antrąją — tarp Vyslos, Osos ir Serijos (Paserio; Passarge, Passalaria), į trečiąją — nuo Baltijos jūros iki tol, kur į jūrą įteka Prieglius, ir į rytus iki lietuvių gyvenamųjų vietų, ketvirtąją, kurią jis pavadino pagoniškąja („de non conversa“), sudarė Baltijos jūros pakraštys ir Kuršių įlanka iki tos vietos, kur įteka Nemunas³⁶. Taigi bažnytinės provincijos buvo padalytos pagal upes. Jose taip pat du trečdaliai žemių turėjo priklausyti Ordinui, o vienas trečdalis — vyskupijai.

K. Būga bandė savo teoriją paremti ir kalbos faktais — žemaičių ir kuršių vietovardžiais. Tačiau skirtumą tarp jų K. Būga aiškino ne žemaičių ir kuršių kalbos ypatybėmis (kuršių kalbos paminkly neišliko), o priskyre kuršiams tai, ko negalėjo išaiškinti lietuvių kalbos dėsniais³⁷. K. Būga pasekė J. Endzelynas, A. Salys³⁸ ir vokiečių filologai. Bet istorikai, visų pirma lenkai S. Zajončkovskis³⁹ ir H. Lovmianskis⁴⁰, su šiais teiginiais nesutiko.

Z. Zajončkovskis priskyre žemaičiams ne tik Ceklį, bet ir dalį Pilso, Mėguvos bei Duvzarės sričių, o kuršiams paliko tik siaurą ruožą prie jūros. Jo nuomone, žemaičiai kovų su kryžiuočiais metu buvo išstumti iš Nemuno ir Jūros žemupių, taip pat ir iš Klaipėdos, pasitraukė į miškus ir ten įsitvirtino. Todėl po Žalgirio mūšio ir vyko ginčai dėl žemaičių sienų. H. Lovmianskis visą Ceklį skyrė žemaičiams.

Šiaurėje žemaičiai ribojosi ir su Žiemgala, kuri siekė Baltijos jūrą ties Lielupės žiotimis. Šis kraštas anksti pateko Kryžiuočių ordino valdžion ir buvo padalytas tarp Ordino ir vyskupų. Žiemgalos centras buvo Lielupės vidurupys ir žemupys — šių dienų Duobelės, Tėrvetės, Bauskės ir Mežuotnės sritys. Šiaurės rytuose jos siena ėjo maždaug Dauguvos upe, šiaurėje — Baltijos jūra, vakaruose ji ribojosi su kuršo žeme. Neaiški lieka pietinė siena prie žemaičių žemės. Žiemgalos vyskupija buvo įkurta 1225 m. (iki tol jos žemės priklausė Sėlių vyskupijai, žinomai nuo 1218 m., mat Dauguvos vidurupys ir aukštupys riterių buvo užkariautas anksčiau). Apie 1220 m. buvo užimta rytinė Žiemgala su Mežuotnės pilimi ir prijungta prie Sėlių vyskupijos. Žiemgaliai dar ilgai kovojo su riteriais, todėl ir vyskupija buvo įkurta vėliau. 1237 m. popiežiaus legatas Vilhelmas iš Savojos, Modenos vyskupas, nustatė šios vyskupijos ribas. Dalis Žiemgalos žemių, esančių arčiau Rygos, buvo atiduotos Rygos vyskupijai, už tai Žiemgalos vyskupijai buvo kompensuota didžiuoliais Lietuvos plotais. Žiemgalos vyskupiją ribojo Dauguvos, Nemuno ir Neries upės, t. y. į ją įėjo beveik visa Aukštaitija — dešinioji Neries pusė iki Nemuno ir Dubysos žiočių, didžiąją dalį Žemaitijos paliekant Kuršo vyskupijai. Tas žemes Ordinas tikėjosi netrukus nukariauti ir prijungti prie naujai sukurtos Žiemgalos vyskupijos. Mindaugo Lietuva sutrukdė šiuos kėslus. Nepavykus per trumpą laiką užimti lietuvių žemių, 1251 m. Žiemgalos vyskupija, likusi labai maža, buvo panaikinta ir prijungta prie Rygos vyskupijos. Tuomet ir įvyko užimtosios Žiemgalos dalybos. 1254 m. dalybų dokumente išvardytos svarbiausios Žiemgalos vietovės: Sillene (Silenės, liet. būtų Šilinė), Sagera (tikriausiai Žagarė) teko Rygos arkivyskupui, Dubene (Duobenės) ir Sparnene (Sparnenės) — Rygos kapitulai, Thervetene (Tervetenės) ir Dubelene (Duobelėnės) — Ordinui. Tais pačiais metais įvyko ir rytinės Žiemgalos, vadinamosios Upmalos (Upemolle), dalybos (centras Mežuotnė). Taigi lieka neaišku ar Žagarės (Sagera) sritis, priskirta Ordino Žiemgalai, buvo žiemgalių žemė, ar tik Ordino užgrobtą žemaičių žemė, kuri vėliau iš jo buvo atimta.

Iš viso, kas pasakyta, aiškėja, kad šiandien negalima padaryti tvirtų išvadų, galima tik pateikti klausimus, į kuriuos reikėtų atsakyti: 1. Ar Klaipėdos krašte iki Nemuno gyveno žemaičiai, pasitraukę toliau nuo upės dėl kryžiuočių puolimų, ar čia gyveno kita etninė grupė? 2. Kokia už Nemuno gyvenusių skalvių ir nadruvių etninė priklausomybė? Ar jie buvo sulietuvėję prūsai, ar iš seno lietuviai, gyvenę iki Priegliaus?

Kur ėjo prūsų ir lietuvių ribos, šiandien negalima atsakyti. Galima vien paneigti P. Dusburgo kategorišką teiginį, kad tik už Nemuno buvo lietuviai, nes ir pats P. Dusburgas, kaip jau minėta, nebuvo nuoseklus.

Pajūrį reikia laikyti greičiau žemaitišku negu kuršišku, nors negalima neigti ir to, kad čia gyventa ir kuršių. Saltiniai įsakmiai nesako, kad kuršiai čia buvo autochtonai. Tikriausiai teisingas yra S. Zajončkovskis, tvirtinęs, kad kuršiai buvo pajūrio žvejai, įsikūrę ten dar iki Ordino atsikraustymo, o vėliau kolonizuoti Ordino, turėjusio tikslų apsaugoti susisiekimą pajūriu ir Klaipėdos pilį. Ordinas nepasitikėjo žemaičiais. Kuršius prie Klaipėdos mini Eiliuotoji Livonijos kronika 1257 m. Joje rašoma apie Kuldigos (tvirtovė pastatyta 1242 m.) vokiečių ruošiamą žygį prieš žemaičius ir prašymą atvesti iš Klaipėdos vokiečius ir kuršius.

Dėl žemaičių vakarinių sienų šiandien daug ką galėtų pasakyti archeologai. Jie pirmiausia turėtų atsakyti į tris klausimus: 1. Kada vakarinės žemės apgyventos ir koks gyventojų tankumas? 2. Koks buvo gyventojų užsiėmimas, kada pasirodė sėslūs žemdirbiai? 3. Kokia gyventojų etninė priklausomybė? Atsakius į šiuos klausimus, būtų galima visiškai paneigti Mortensenų teoriją apie masinę vėlesnę XV—XVI a. lietuvių migraciją į vakarines žemes.

NUORODOS

1. Zr. Geografijos metraštis, 1967, t. 8, taip pat rec.— Zeitschrift für Ostforschung (toliau — ZfO), 1968, H. 4, S. 771.
2. ZfO, 1964, H. 3, S. 424.
3. ZfO, 1965, H. 4, S. 660.
4. ZfO, 1966, H. 2, S. 201—231.
5. Hartknoch Ch. Altes und Neues Preussen.— Königsberg, 1684.
6. Toeppen M. Historisch-comparative Geographie von Preussen.— Gotha, 1858, S. 34.
7. Bezzenberger A. Die litauisch—preussische Grenze.— Altpreussische Monatschrift, 1882, H. 19, S. 651—655; To paties. Über die Verbreitung einiger Ortsnamen in Ostpreussen.— Altpreussische Monatschrift, 1883, H. 20, S. 123—128.
8. Karge P. Die Litauerfrage in Altpreussen in geschichtlicher Bedeutung.— Königsberg, 1925.
9. Mortensen G. Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Pr. Litauen.— Memel, 1927.
10. Mortensen H. und Mortensen G. Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts.— Leipzig, 1938, T. 2, S. 94, 112, 123, 125, 127—128, 181—182, 188.
11. Salys A. Die žemaitischen Mundarten. I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets.— Tauta ir žodis, 1930, kn. 6, p. 173—314.
12. Ivinskis Z. Geschichte der Bauerstandes in Litauen.— Berlin, 1933, S. 243.
13. Vileišis V. Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje.— K., 1935.
14. Pakarklis P. Mažoji Lietuva vokiečių mokslo šviesoje.— K., 1935; To paties. Kryžiuočių valstybinė santvarka pagrobtose iš lietuvių srityse.— Maskva, 1944; To paties. Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai.— K., 1948.

15. Dundulis B. Lietuvos konfliktas su Ordinu dėl Žemaitijos sienų ir imperatoriaus atstovo B. Makros misija Lietuvoje 1413 m.— VVU Mokslo darbai, 1958, t. 5, p. 127—149.
16. Łowmiański H. Studya nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego.— Wilno, 1931, t. 1, p. 63—64; 1932, t. 2, p. 76—81.
17. Jau 1413 m. Vytauto diplomatai ginčė su Ordinu teigė, kad Žemaitiją nuo Lietuvos skiria Nevėžis. 1440 ir 1492 m. privilegijomis Žemaitijos siena taip pat pripažintas Nevėžis. Ši siena atsirado po Žalgirio mūšio, kai žemaičiai buvo išvaduoti. Tai buvo politinė ir administracinė siena, bet ne etninė. Pastaroji nebūtinai turėjo sutapti.
18. Codex diplomaticus Lithuaniae. Ed. E. Raczyński.— Breslau, 1845, p. 44—45.
19. Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae. 1376—1430. Collectus opera A. Prochaska (toliau — CEV).— Cracoviae, 1882, p. 467, 1018.
20. Ten pat, p. 467.
21. Ten pat, p. 468.
22. Ten pat, p. 1034.
23. Ten pat, p. 241.
24. Scriptorum rerum Prussicarum (toliau — SRP).— Leipzig, 1863, Bd. 2, p. 80.
25. CEV, p. 232.
26. Ten pat, p. 257.
27. CEV, Nr. 471, p. 220.
28. CEV, p. 263.
29. CEV, p. 464.
30. CEV, p. 494.
31. CEV, p. 551—552.
32. Liv-Ėsth-und Curländisches Urkundenbuch.— Bd. 7, Nr. 472, 473.
33. Ten pat, p. 781.
34. Pažymėtina, kad Latvijos TSR istorijoje Klaipėda vadinama kuršiškai — „Pilsats“, kai senuosiuose Lietuvos aktuose ji rašoma žemaitiškai — „Cloy-peda“.
35. Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert.— St. Petersburg, 1892.
36. Preussisches Urkundenbuch: Politische Abteilung.— Königsberg, 1882, Bd. 1, S. 108—109.
37. Būga K. Rinktiniai raštai.— V., 1963, t. 3, p. 164—166, 237—244.
38. Salys A. Min. veik., p. 173—314.
39. Zajaczkowski S. Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII.— Lwów, 1925.
40. Łowmiański H. Min. veik.

К ВОПРОСУ О ЗАПАДНЫХ И СЕВЕРНЫХ ГРАНИЦАХ ЖЕМАЙТОВ (по историческим данным)

М. ЮЧАС

Резюме

В статье предпринимается попытка рассмотреть концепции, бытовавшие прежде всего среди немецких буржуазных историков и лингвистов, по поводу западных и северных этнических границ западных литовцев — жемайтов. Автор считает, что этнические границы в XIII—XIV вв. не совпадали с границами вновь создаваемых в завоеванных Орденом землях епископств, так как они

означали бы территориальные претензии на языческий край и никоим образом не могут служить доказательством этнических рубежей (куршей и земгалов). Литовские великие князья в свою очередь предъявляли далеко идущие территориальные претензии (до рек Преголя, Алле и даже Осы в Восточной Пруссии). Однако их нельзя отождествлять с этническими границами и говорится о них лишь для того, чтобы показать спорность территорий в XIV и XV вв., в том числе на основе этнической принадлежности населения. Спорным является и этническая принадлежность жителей низовий Немана (Нямунаса). Категоричное утверждение П. Дусбурга (рубеж XIII—XIV вв.), что вплоть до левого берега Немана проживали пруссы, не может быть принято за историческую правду.

Несомненно, что археологи могут дать больше материалов относительно заселения края, поскольку в работах буржуазных авторов обычно отрицалась населенность западной части Жемайтии и говорилось о более поздней (XV—XVI вв.) литовской колонизации. Археологические исследования в Западной Жемайтии могут дать новые материалы об этнической принадлежности населения, в то время как ранние исторические источники уже исчерпаны.